

Політологія

ББК С562.21,64

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ РИТОРИКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

М.В. Примуш

АНОТАЦІЯ

У дослідженні здійснюється спроба визначити теоретичні межі українського націоналізму крізь призму порівняльного аналізу класичних ідей української версії націоналізму зі специфікою їх впровадження у сучасних умовах. Визначено спільні та принципово відмінні риси українського націоналізму від класичних його версій.

Проаналізовано програмні документи українських націоналістичних партій та зроблено висновок, що націоналістична ідея в Україні має значні теоретичні протиріччя, та доведено, що на практиці ідеї українських націоналістів не мають засобів втілення.

Ключові слова: політична партія, націоналізм, фашизм, політичні вибори, інтегральний націоналізм.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що в умовах сучасної України питання націоналізму стає вкрай актуальним, бо як показують результати парламентських виборів за останні 10 років, попит на націоналістичні політичні партії в Україні динамічно зростає. Особливо на цьому фоні вражає динаміка ультраправих націоналістів ВО «Свободи»², яка на Виборах-1998³ отримала тільки 0,17% (понад 45 тис. виборців), на Виборах-2006 - 0,36%, через рік, у 2007 році - 0,76%, а на Виборах-2012 вже 10,44% або 2 млн. виборців [1]. З приводу показників ВО «Свободи» у політологів та суспільства виникає гостра дискусія, перші вважають, що це голоси не «за», а «проти», інші вважають, що це реакція електорату на складні соціально-економічні умови розвитку теперішньої України [2]. Проте, головне питання тут постає не у аналізі причин з приводу того, чому націоналізм в електоральному вимірі набуває поширення, а у аналізі самого явища як «український націоналізм» та визначенню його ідеологічного наповнення та змістовної характеристики.

Такий аналіз передбачає вирішення трьох надзвичайно дискусійних питань. По-перше, чи можна на політико-теоретичному рівні ототожнювати український націоналізм з німецьким соціал-націоналізмом й італійським фашизмом, й по-друге, чи можна проводити порівняльний аналіз української версії національної держави у поглядах українських націоналістів з авторитарною формою правління. Окремо варто зазначити, що предметом нашого аналізу виступає як теоретичний, так і практичний вимір українського націоналізму, який отримує своє поширення у діяльності ультраправих політичних партій України (найбільш впливовими є Конгрес Українських Націоналістів (КУН), Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (ВО «Свобода»), Українська народна асамблея - Українська національна солідарна організація (УНА-УНСО))

Поняття «націоналізм» в Україні почало активно використовуватися у 80 — 90-ті роках ХІХ ст., і на думку Г. Касьянова, не мало специфічного ідеологічного

² до 2004 року «Соціал-національна партія України»

³ у складі блоку «Менше слів»

забарвлення й ототожнювалося з певними почуттями, культурною ідентичністю або ж діяльністю, спрямованою на захист культурних та політичних прав нації [3; 4]. На думку класика українського націоналізму М. Драгоманова «український націоналізм» це певна альтернатива «шовінізму» [5]. Принципово ситуація змінюється у ХІХ — ХХ ст., де на думку Г. Касьянова відбувся поділ українського національного руху на окремі конкуруючі течії і боротьба між ними призводить до ідеологізації і політизації поняття «націоналізм», який ототожнював «український націоналізм» із «буржуазною інтелігенцією» та її намаганнями очолити визвольний рух мас [4]. На нашу думку, окремо слід додати, що «український націоналізм» того описував декілька проблем, перша з яких це побудова національної держави (або незалежної від Російської Імперії, або розширеної автономії у її складі), друга це обрання політичного курсу (орієнтація на європейські країни, і нарешті третя – націоналізм вважався формою політики вирішення гострих соціально-політичних проблем. Доказом цього виступає думка Л. Юркевич, який вважав, що «націоналістична самоорганізація ... засіб протидії буржуазії в інтересах українського робітництва» [5]. Принципово ситуацію змінила книга Д. Донцова «Націоналізм» і дискусія довкола неї в українській публіцистиці (1926) [6;7] де відбулася ідентифікація «українського націоналізму» з відповідним політичним рухом та ідеологією (ОУН), і на думку Г. Касьянова і ми з нею погоджуємося, українська версія націоналізму сформулюється вже як усталена традиція та форма радикалізму (Дж. Армстронг, О. Мотиль) [4]. Але, після Жовтневої революції в українській практиці вживається принципово нове поняття, а саме «український буржуазний націоналізм» під який підпадали всі ідеологічні течії, які стояли в опозиції радянській реалізації питання «національна політика». У сучасній українській науковій літературі й публіцистиці поки що немає єдиного, усталеного розуміння терміну «націоналізм», бо в українській практиці він залишається одночасно ідеологічним кліше, визначатися дуже широко і охоплювати такі поняття як «національна свідомість», «національна гідність», «національне відродження», «національний визвольний рух», «національна ідея», «національна політика» тощо. Названу проблему спричинило два фактори, з однієї сторони класична політична наука базується на принципах методологічного плюралізму і включає в себе поліваріантність у визначенні дефініцій, теоретичних підходів, а з іншої сторони, розпад комуністичної системи і будівництво української держави на принципах національної держави спричинив значний соціальний опір й навіть призвів до політичного/електорального розколу України (проросійський вектор – проєвропейський вектор).

За для вирішення зазначеної методологічної нечіткості, на нашу думку варто розуміти, що проблема українського націоналізму відносно не нове явище в науковій думці, й спочатку була сформульовано у творах письменників (І. Франко, Т. Шевченко та інші) які потім стали очільниками радикальних національних рухів і стояли на позиції «пошуку зовнішнього ворога», яким стала Російська імперія. В свою чергу, погляди суто політичних діячів (С. Бандера, М. Грушевський, Д. Донцов та інші) сформували як теоретико-методологічну і духовно-ідеологічну площину, так й вектори розвитку українського націоналізму, а саме обґрунтували ідею аргументацію української національної держави. Головні аргументи у поглядах названих авторів зводяться до національного кордону, мови, організації державної влади і морально-культурному просвітництву України.

Дослідження після 2010 року носять переважно політичний характер й ультраправу направленість (УНА-УНСО, КУН та інші). Стосовно наукових розробок, то їх бракує і представлені вони або прихильниками ідей українського націоналізму (Л. Лук'яненко, О. Сич), або історико-описовий характер (Г. Касьянов), або критикуються (Б. Кравченко) [6]. Попередній джерельний аналіз з зазначеної проблеми дозволить зробити попередній висновок, що проблема українського націоналізму і діяльності

націоналістичних партій носить більш політичний та заангажований характер. На нашу думку, з однієї сторони, попит на націоналізм це радикалізація українського електорату, який формується через вкрай низьку ефективність державної влади, а з іншої сторони, ще одним фактором виступає незрозумілість та непослідовність дій опозиційних політичних партій у вирішенні гострих соціальних питань. У результаті такої ситуації відбувається «електоральний вакуум», тобто електорат не підтримує одночасно ані владу, ані опозицію. Заповнює цей вакуум та політична сила, яка активно спілкується з електоратом й грає на його настроях.

Проте в цьому випадку виникає дуже гостре дискусійне питання – чому саме націоналізм заповнює названий вакуум, а не, наприклад християнсько-демократичні політичні сили, які у своїй риторичі більш близькі до ціннісних орієнтацій українського електорату, і при цьому підкреслюють кліше «українці – миролюбива нація». На нашу думку, відповідь на назване запитання дозволить нам відповісти на першу проблему дослідження, а саме визначити теоретичні межі специфіки українського націоналізму.

«Український націоналізм» як певне соціально-політичне явище, як ми це визначили немає методологічних меж (оскільки немає єдиного визначення дефініції). На думку Г. Касьянова, націоналізм це передусім форма колективної свідомості, політична доктрина, політична ідеологія, що у сумі дає відповідний політичний рух, який у загальному плані виконує світоглядну функцію [3; 4]. На нашу думку, український націоналізм варто розрізняти, бо на відміну від наприклад, фашизму в Італії і націонал-соціалізму (нацизму) у Німеччині, український націоналізм спочатку оформився як світоглядний елемент політики, а потім вже отримав відповідний інструментарій (фашизм і націонал-соціалізм навпаки, спочатку відбулися, і тільки потім оформилися). На відмінну від італійського досвіду фашизму, де центральне питання було присвячено об'єднанню нації навколо вирішення гострих соціально-економічних питань, українська версія сильної державної влади має дещо іншу специфіку. Один з ідейних натхненників українського націоналізму Степан Бандера вважав, що держава повинна будуватися на наступній філософії, по-перше, варто розуміти, що «маса — це збірнота одиниць, яку треба об'єднати у живу силу», по-друге, об'єднання нації у живу силу можливе лише «за політичною ідеєю психології маси»[8]. Іншими словами, держава виступає маніпулятором та архітектором свідомості своїх громадян, проте від суто механічного процесу інтеграції соціуму у певну ідею можливе лише за умов «почуття державою настроїв суспільства». ВО «Свобода», УНА-УНСО, КУН, як виразники ідей Степана Бандери розуміють цю тезу дещо інакше, з однієї сторони вони ніби стоять на позиціях «сприяння розбудові незалежної Української Соборної Держави на засадах соціальної та національної справедливості, гармонійного поєднання інтересів суспільства й держави, а з іншої сторони, при реалізації цих положень участь громадян більше ніде не згадується і центральне місце у комунікації «держава-громадяни» залишається за державою. При цьому, українські націоналісти, і це на нашу думку є відмінною рисою від інших різновидів націоналізму, вбачають за головне поєднати державу та християнську етику. Так духовний теоретик українського націоналізму Д. Донцов зазначав, що держава має творити «войовничий дух і Божу справедливість»[7]. У практичному вимірі УНА-УНСО, КУН, й ВО «Свобода» названу тезу не реалізують, замість впровадження християнських цінностей, вони стоять лише на позиціях створення єдиної помісної української церкви (при цьому не визначається, якої самої, православної чи католицької), але саме роль держави зовсім не християнська, а адміністративна (теза про централізовану унітарну державу). Тому, ми можемо зробити другий попередній висновок нашого дослідження, що ідейні течії українського націоналізму, які партії декларують, у практичному вимірі ними ж й скасовуються або отримують гібридну форму. На нашу думку, причиною такої ситуації має слугувати історичний досвід

розвитку України. По-перше, в історичній пам'яті української нації відбився нав'язаний Великою Вітчизняною Війною стереотип того, що націоналізм/фашизм це агресивна політика, а українській націоналізм асоціюється з неоднозначною постаттю Степана Бандери та діяльністю ОУН-УПА. По-друге, риторика українських націоналістів, яка направлена на переглядах історичних подій (Голодомор 1932-1933, Велика Вітчизняна Війна 1941-1945) активно шкодить відносинам між Україною з Росією, остання використовує засоби економічної війни, що тільки підкріплює віру націоналістів у вірність обраного шляху. По-третє, логіка українських націоналістичних партій зводиться до пропаганди електорату ідеї «нації жертви».

Названа вище ситуація у вже згадуваному нами вище дослідженні Г. Касьянова, отримало назву «інтегральний націоналізм», який на відміну від традиційного націоналізму успадковує реалізацію національних традицій [3]. Але, головною рисою інтегрального націоналізму є агресивне ставлення до «іншої думки». На думку фахівця, причин виділяти саме інтегральний український націоналізм декілька, по-перше, український націоналізм дуже дискусійний і наповнений не влучними ідеями, а більше протиріччями, по-друге, він не потребує визначення термінології, і по-третє, він трансформується відповідно до соціально-політичних трендів і настроїв електорату. Отже, якщо визначати інтегральний націоналізм як наукову категорію, то варто навести перш за все його характеристику за Дж Армстронгом і К. Гейзом. Отже, інтегральний націоналізм, це:

- Віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані усі інші, тобто йдеться про тоталітаризм;

- Апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю, зазвичай основаної на тому припущенні, що в одне органічне ціле їх об'єднують біологічні характеристики або необоротні наслідки спільного історичного розвитку;

- Підпорядкування раціональної аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям, ірраціональність;

- Наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вважаються уособленням «волі нації»;

- Культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням «вищої біологічної життєздатності нації» [9; 10].

Іншими словами, за Г. Касьяновим, Дж. Армстронгом, та І. Лисяк-Рудницьким «інтегральний націоналізм» в українській версії сповідає духовну і ідеологічну спорідненість [11] з німецьким націонал-соціалізмом та італійським фашизмом [12; 13]. Проте, тут ми продовжуємо аналіз деяких відмінностей і фундаментальних розбіжностей, що дають підстави відмовитися від ототожнювання українського «інтегрального націоналізму» з нацизмом і фашизмом [14]. По-перше, як зазначають Дж. Армстронг і Г. Касьянов, український «інтегральний націоналізм» був ідейною течією і політичним рухом бездержавної нації або рухом нації, яка втратила державність [15]. По-друге, як зазначає І. Лисяк-Рудницький, німецький націонал-соціалізм та італійський фашизм були продуктом більше індустріальних і урбанізованих суспільств (окрім аграрної Італії), тоді як український варіант «інтегрального націоналізму» виник в аграрному, економічно відсталому суспільстві [13]. А це за І. Лисяк-Рудницьким дозволяє зробити висновок, що «український націоналізм був явищем генетично самостійним, хоч у своєму розвитку він зазнавав безперечних впливів з боку відповідних чужоземних зразків» [13].

Таким чином, підсумовуючи можна сказати, що сучасний український націоналізм явище більше ситуативне, ніж фундаментальне. Не зважаючи на запозичення ідей головних ідеологів українського націоналізму, сучасні націоналісти їх дещо трансформують та змінюють в залежності від політичної ситуації. На перший погляд,

трансформація ідей дозволила би націоналістам претендувати на гнучкість та сучасність ідей, проте під змінами вони приховують звичайний брак ідей та незрілість політичної платформи. Проте, зазначені недоліки і реалії сучасного українського життя показують, що саме такий націоналізм являє собою «електоральну віддушину» для українського суспільства. На користь нашої думки слугує два факти, по-перше, не зважаючи на значний рівень підтримки (на рівні 10-12%) український націоналізм запирається в обмеженій географічній рамці (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області). По-друге, на фоні динаміки зростання електоральної підтримки, українські націоналісти поки-що програють комуністам та альтернативним політичним проектам (наприклад «УДАР» Віталія Кличка).

Здійснений літературний пошук довів, що на рівні теоретичного обґрунтування український націоналізм являє собою гібридну, невизначену модель, котру можна ототожнювати як з німецьким націонал-фашизмом, італійським фашизмом, так і розглядати як окреме, не схоже на німецьку та італійську версії націоналізму. Натомість, в Україні вкрай бракує вітчизняних досліджень з проблеми націоналізму, які б визначили би його теоретико-методологічні межі й саме відсутність зазначеної межі, емоційність та зайва політизація питання дозволяє політичним партіям трансформувати ідею національної держави від радикально-націоналістичного до поміркованого, «м'якого» націоналізму. Отже, питання українського націоналізму взагалі, й діяльності політичних партій зокрема потребує від дослідника розробку принципово нових теоретико-методологічних підходів. Саме розробці названих підходів будуть присвячені наші наступні дослідження.

РЕЗЮМЕ

В исследовании предпринимается попытка определить теоретические границы украинского национализма сквозь призму сравнительного анализа классических идей украинской версии национализма со спецификой их внедрения в современных условиях. Определены общие и принципиально отличные черты украинского национализма от классических его версий.

Проанализированы программные документы украинских националистических партий и сделан вывод, что националистическая идея в Украине имеет значительные теоретические противоречия, и доказано, что на практике многие идеи украинских националистов не имеют средств к осуществлению.

Ключевые слова: политическая партия, национализм, фашизм, политические выборы, интегральный национализм.

SUMMARY

In research attempt to define theoretical borders of the Ukrainian nationalism through a prism of the comparative analysis of classical ideas of the Ukrainian version of nationalism with specifics of their introduction in modern conditions is made. The general and essentially excellent lines of the Ukrainian nationalism from its classical versions are defined.

Program documents of the Ukrainian nationalist parties are analysed and the conclusion is drawn that the nationalist idea in Ukraine has considerable theoretical contradictions, and is proved that in practice many ideas of the Ukrainian nationalists have no means to implementation.

Keywords: political party, nationalism, fascism, political elections, integrated nationalism.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Вибори 2012: Результати [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://vybory2012.comments.ua/ua/rezultati-vyborov-2012.html>
2. Феномен свободи. Чому успіх націоналістів вигіден Януковичу [електронний ресурс] // Режим доступу: http://liga.net/opinion/80875_fenomen-svobody-rochemu-uspekhn-natsionalistov-vygoden-yanukovichu.htm
3. Касьянов Г.В. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз. - Київ, Український історичний журнал, 2004 р. - С.30.
4. Касьянов Г.В. Теорії нації і націоналізму. К.: Либідь, 1999. – С.160-163
5. Заславський Д.М.П. Драгоманов (к истории украинского национализма). М.: Изд-во политкаторжан, 1934. – С.27-34.
6. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон – Торонто, 1966. – С.69-71.
7. Донцов Д. За яку Україну? [електронний ресурс] // Режим доступу: http://ukrstor.com/ukrstor/donzow_zajaku.html
8. Бандера С. Значення широких мас та їх охоплення [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.run.org.ua/avtory/bandera-stepan/znachennya-shyrokykh-mas-ta-yikh-okhopennya.html#more-99>
9. Armstrong J. A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian History // Potichnyj P.J., Raeff M., Pelenski J., Zekulin G. (eds) Ukraine and Russia in Their Historical Encounter. Edmonton, 1992. P. 135 — 136.
10. Motyl A. J. The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism. 1919 — 1929. Boulder; New York, 1980. – P.96-97.
11. Червак Б. Український націоналізм: дослідження, інтерпретації, портрети.– Дрогобич: Видавнича фірма "Відродження", 1996.– С.10
12. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Історичні есе. Київ. 1994. Т. 2. - С.68.
13. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. К. – 1992. – С.252
14. Випперман В. Європейський фашизм в порівнянні 1922-1982 / Переклад с німецького А. І. Федорова / Новосибірськ. – 2000. – С.100
15. Armstrong John A. Ukrainian Nationalism. Englewood Colorado 1990. – P.121.